

KÖZELKÉP

Gondolatok az ellenőrzés társadalma kapcsán – Lábjegyzetek Deleuze és Guattari gépéhez^{1, 2}

NYIRI SZABOLCS³

ABSZTRAKT

Jelen tanulmány a Gilles Deleuze és Félix Guattari által megalkotott gép-fogalmat járja körül. Arra vállalkozik, hogy a gép fogalmát a deleuze-i ellenőrző-társadalom koncepcióból kiindulva mutassa be. Így nem a korábbi freudi és lacani vágy fogalmának kritikáján keresztül történik meg a gép mint késő-kapitalista absztrakt ágens bemutatása, hanem a gépies mechanizmus – mint működési logika – egy új szempont szerinti genealógiája kerül felvázolásra. Így tehát a tanulmány nem elsősorban a pszichoanalízis és a kapitalizmus, valamint azok kritikájaként fellépő szkizoanalízist interpretálja, hanem az ellenőrző-társadalom működési logikáját: a kontrolláló szabadság artikulációját. Ez utóbbihoz olyan fogalmak kerülnek megvilágításra, mint az absztrakt gép, de-, illetve reterritoralizáció, valamint a kibernetikai rendszerek működési alapelvei. E fogalom vizsgálatával tehát új megvilágításba kerülhet jelen korunk társadalmi, gazdasági és politikai folyamatainak megértési módozatai.

KULCSSZAVAK: gép, ellenőrző-társadalom, aktuális, virtuális, esemény, potencialitás, deterritorializáció, reterritoralizáció

ABSTRACT

Reflecons on the society of control – Footnotes to the Delezoguattarian machine

The present study revolves around the concept of the Deleuzean machine. It undertakes to introduce the machine from Deleuze's concept of the societies of control. Thus this paper is not a presentation of the critique of the Freudian and Lacanian notions of desire that the machine is introduced as a late capitalist abstract agent, but a genealogy of the machinic mechanism – as a logic of operation – is outlined from a new perspective. The emphasis of the study is not on psychoanalyses and capitalism, and on schizoanalysis as a critique of them, but on the operational logic of the societies of control: the articulation of controlling freedom. For the latter, concepts such as territory, de- and reterritorialization, as well as the operating principles of cybernetic

¹ Jelen tanulmány „A panoptikon rizomatikus elemzése. Avagy a tekintet normalizáló hatásának deleuziánus olvasata” című, 35. OTDK-ra benyújtott dolgozat kiegészítése.

² Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-2-II kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

³ ELTE-ÁJK, Politikatudomány MA, I. évfolyam, e-mail: nyiri.szabolcs.1994@gmail.com

KÖZELKÉP

systems are shed light on. By examining this concept, therefore, the ways of understanding the social, economic and political processes of our time can be shed new light.

KEYWORDS: machine, societies of control, actual, virtual, event, potential, deterritorialization, reterritorialization

Bevezetés

„(...) talán egy napon ez az évszázad deleuziánusként lesz ismert.”
(Foucault 1977: 165)⁴

Gilles Deleuze és Félix Guattari – továbbiakban: Deleuze, illetve Guattari – a kétkötetes *Capitalisme et schizophrénie – L'Anti-Œdipe* (1972), valamint *Mille plateaux* (1980) – művekben egy új megközelítésben gyakorolnak kritikát koruk kapitalista berendezkedésére.⁵ Mindeközben a pszichoanalitikus vágyfelfogás bírálatán keresztül hozzák létre a skizoanalízisnek nevezett kritikai elemző módszerüket. Ezzel újraértelmezik a fennálló diskurzust – mind a vágy hiányjellegét, feltöltve azt pozitív jelentéssel; mind a kapitalizmust és annak működése okozta társadalmi patológiákat. Jelen dolgozatnak a kiindulópontja azonban nem a deleuze-i és guattari-i vágy, valamint az abból felépített vágygépezet-konceptió elemzése, sokkal inkább a gép mint működési logika, a társadalom mechanisztikus működésének megvilágítása.⁶ Így elsősorban – ugyan utalva a vágy értelmezésének Deleuze- és Guattari-féle újdonságaira – a *Post-scriptum sur les sociétés de contrôle* (1990) című esszében foglaltak szempontjából kerül megvilágításra az, hogy az egyén gondolkodása és viselkedése behatárolt. Ezen túlmenően a dolgozat párhuzamot von Michel Foucault *Surveiller et punir* (1975) művével, mely alapvető referenciapontot jelent Deleuze esszéjének vizsgálata kapcsán.⁷

Deleuze és Guattari alapvetően egy mechanisztikus társadalmi működést vázolt fel.⁸ Ahhoz, hogy a késő-kapitalizmust deleuziánus és guattariánus szemüvegen keresztül értelmezhesük, egyrészt szükséges a különböző tényezők – mint a test, tér

⁴ „(...) perhaps one day, this century will be known as Deleuzian.” (Foucault 1977: 165)

⁵ Jelen dolgozat az eredeti művek angol fordításain alapszik (Deleuze, G. – Guattari, F. (2009): *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. New York – London, Penguin; Deleuze, G. – Guattari, F. (1987): *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Minnesota, University of Minnesota Press).

⁶ Deleuze és Guattari gép fogalma *absztrak gépként* és *vágygépként* egyaránt értelmezhető (Deleuze – Guattari 1987, 2003, 2009). Az absztrakt gép elsősorban territorializálja a vágyat, konkrét formákra korlátozza azt, meghatározva a létezés módját (Deleuze – Guattari 2003: 86–87).

⁷ Jelen dolgozat az eredeti mű 1990-ben megjelent magyar fordításán alapszik.

⁸ Jelen dolgozat az eredeti mű 1997-ben megjelent magyar fordításán alapszik. Kiegészítésképp megjegyzendő, hogy az *Anti-Oedipus*, valamint *A Thousand Plateaus* sokkal inkább – egy emancipatorikus – politikai projektet rejtenek magukban, szemben a *Postscript on the Societies of Control* című esszével, mely feltáró spekulatív jelleggel rendelkezik. Vö.: Deleuze, G. – Guattari, F. (2013): *Mi a filozófia?* Budapest, Műcsarnok.

KÖZELKÉP

és adat – történeti távlatokon keresztüli értelmezése.⁹ Ehhez Foucault genealógiai vizsgálata nyújt segítséget, amellyel analógiát mutat Louis Althusser (1970) *Idéologie et appareils idéologiques d'État. (Notes pour une recherche)* című munkája a terek mibenléte kapcsán.¹⁰ Másrészt fontos azt is szem előtt tartani, hogy a poszt-strukturalista diskurzus – különösen Deleuze és Guattari tekintetében – nem a társadalmi intézményeket, s nem a társadalmi struktúrákat definiálja újra vizsgálata révén. Másrészt a Deleuze és Guattari által éltre hívott különböző filozófiai fogalmakkal olyan új koncepciók jöttek létre, melyek a jelen gazdasági, társadalmi, politikai folyamatainak komplexebbé és heterogénebbé válása könnyebben feltárható. Így Deleuze és Guattari munkásságának egy részének rekapitulálása mellett jelen tanulmány párbeszédet folytat Foucault szövegével, miközben középpontjában a gép fogalma helyezkedik el.

Az ellenőrző-társadalom előzménye

„Miért is csodálkoznánk, hogy a börtön a gyárrakra hasonlít, az iskolákra, kasszárnyákra, kórházakra, s hogy ezek egytől egyig a börtönre hasonlítanak?”

(Foucault 1990: 135)

Az *Utóirat az ellenőrzés társadalmához* című esszéjében Deleuze (1997) tézise az, hogy különösen a technológiai fejlődés, valamint a hálózati számítástechnika aláassa a testiség határait, valamint az egyén készségeit, cselekedeti módozatait. Deleuze kiindulópontja – következetesen Guattarival végzett munkásságára építve – az, hogy a világot gépek irányítják. Nem olyan dolgok, mint például a szabad akarat, vagy az ember cselekedeteinek a következménye, vagy éppen a kazualitása (Deleuze – Guattari 1987, 2009). Viszont mit is jelent ebben az esetben a gép?

A gép nem pusztán hagyományos értelemben vett számológépre, autóra vagy számítógépre értendő. Deleuze számára a gép általánosságban olyan információfeldolgozó rendszert jelent, amely sajátos logikája szerint értelmezi és alakítja át a világot. A társadalom sok ilyen gépből tevődik össze: társadalmi, politikai, bürokratikus stb. gépekből (Deleuze – Parnet 2016: 86-87). Így Deleuze esetén az iskolai rendszer oktatási gépként, míg a jogrendszer jogi gépként értendő. A gépek pedig programok segítségével értelmezhetik és kategorizálhatják az egyéneket: „A” tanuló, „B” tanuló, „C” tanuló. Polgár kontra bűnöző stb. Deleuze és Guattari egészen pontosan így definiálták a gépet:

⁹ A történelmi korszakok felvázolása Foucault és Deleuze egyesített tipológiáján alapul. Vö.: Galloway, A. R. (2004): Protocol. How Control Exists after Decentralization. Massachusetts, Massachusetts Institute of Technology, 27. oldal

¹⁰ Jelen dolgozat az eredeti mű 1971-ben megjelent angol fordításán alapszik.

KÖZELKÉP

„A gép meghatározható megszakítások rendszereként (...) Olyan folyamatok mentén működnek, amelyek attól függően változnak, hogy melyik aspektusukat vesszük figyelembe (...) Minden gép az áramlás megszakításaként funkcionál ahhoz a géphez képest, amelyhez csatlakozik, de mindeközben a gép maga az áramlás, vagy az áramlás előállítása is egyben.” (Deleuze – Guattari 2009: 32)¹¹

A gép Deleuze és Guattari által megalkotott definíciójáról legalább három megálapítást tehetünk. Elsősorban a gépek nem dolgok, sokkal inkább folyamatok. Beérkező adatot – inputot – feldolgozni képesek, illetve kimenő adatot – outputot – produkálók; önmagukban absztrakt gépeknek tekinthetők. Másrészt különbséget tevők az információ feldolgozása révén – így kategorizálni képesek. A gépek ilyenformán a világ részei, melyek olyan más részekkel állnak kapcsolatban – és gyakorolnak rájuk hatást – amelyekkel érintkeznek. Harmadrészt pedig egy gép outputja általában egy másik gép inputja. Ebbe az absztrakt gép-definícióba helyezve az egyén is csupán gépek gépezete: emésztő, szenzoros, motorikus gép stb. Mindegyik produktív abban a tekintetben, hogy információt kap, formál és visszacsatolást küld. Gépként pedig az egyén a társadalmi gépek részét képezi. Az egyén által előállított információ az input az oktatási rendszer számára. Így az egyén a gépi információfeldolgozás és kategorizáció alapján lehet jó, közepes vagy rossz tanuló. Minden gép esetében tehát az egyénnel kapcsolatos adatok különbségeken és megkülönböztetéseken alapulnak, amelyeket az egyén viselkedése, cselekvése abban a környezetben hozott létre, amelyből az információ ered. Ha az egyén folyamatosan megteszi azt, amit a gépek alkotta rendszer elvár tőle, például, hogy jó tanuló legyen, akkor tisztában van vele, hogy a feladatai elvégzésére szánt erőfeszítések alapján valóban jó tanulóvá válik, melyet a kapott érdemjegy, a gép outputja tükröz (Deleuze – Guattari 1987, 2009). Ez triviálisnak tűnhet, de a *gépek megjelenése* nagy elmozdulást jelent, ha más intézményeket, különösen múltbéli intézményeket vizsgálunk meg.

Az *Utóirat az ellenőrzés társadalmához* című esszé azt sugallja, hogy új típusú gépek irányítják az egyént, melyeknek az alá is veti magát (Deleuze 1997). Ahogyan egy korábbi tanulmányban bemutatásra került, alapvetően három típusú társadalom különböztethető meg: a *szuverenitás társadalma*, a *fegyelmi társadalom*, valamint az *ellenőrzés társadalma*¹² (Deleuze 1990, Nyiri 2021). Az első kettő között

¹¹ „A machine may be defined as a system of interruptions (...) They operate along lines that vary according to whichever aspect of them we are considering (...) Every machine functions as a break in the flow in relation to the machine to which it is connected, but at the same time is also a flow itself or the production of a flow.” (Deleuze – Guattari 2009: 32)

¹² Az 1997-ben megjelent magyar fordítás uralkodói hatalomként fordítja a „sociétés de souveraineté”-t, amely politikatudományi tekintetben intézményre utalhat; valamint uralkodóként szokás fordítani a szuverén kifejezést. Azonban a posztstrukturalista közegben – mind Foucault, mind Deleuze és Guattari munkásságában – nem egy személyt, vagy intézményt jelöl a „szuverenitás” kifejezés, sokkal inkább egy

KÖZELKÉP

Michel Foucault tett különbséget, aki külön elméletet alkotott a szuverenitás társadalmának átalakulásáról, ennek eredményeként a fegyelmi társadalmak megjelenéséről, dominánssá válásáról (Foucault 1990). A Deleuze által alkotott ellenőrzés társadalmá egy új, a fegyelmi társadalmat követő, társadalmon belüli működési logikára mutat rá. Foucault ugyan nem élte meg az ellenőrzés társadalmáról szóló észszé megjelenését, mindazonáltal kései munkája a fegyelmi társadalmon túlra mutatott: áttért az úgynevezett *biohatalom* és a *gubernamentalitás* vizsgálatára (Foucault 1978, 1985, 1986, 1991).¹³

A szuverenitás társadalmá az egyéneket a halál szabályozásával tartja egy helyben. Foucault kiemelte, ha az egyén nem engedelmeskedett, az uralkodónak joga volt megölni azt, egyébként azonban az bármit csinálhatott mindaddig, amíg az adókat fizette. Ekképpen a szuverén a test fölött abszolút döntési joggal bírt (Foucault 1990). A fegyelmi társadalomban azonban megfordult a szabályozó-logika, amely alapján működött a társadalom:

„Véleményem szerint éppen az volt a XIX. századi politikai jog egyik legmélyrehatóbb újdonsága, hogy ezt az ősi uralkodói jogot (...) végül az előzővel ellentétes joggá, illetve, sokkal inkább, az előzővel ellentétes hatalommá válik: az »élni hagyni« és »halálra ítélni« hatalma átalakul az »élni segíteni« és a »halni hagyni« hatalmává.” (Foucault 1992: 45–46)

Kiss Balázs lényegre törően mutat rá a foucault-i fegyelmi társadalomban artikulálódó hatalomkonceptióra, amely a szuverenitás társadalmához képest immár „a testek mozgásának rejtett irányítását célozza (...)” (Kiss 1994: 50) „(...) a lélek megdolgozásán keresztül (...)” (Kiss 1995: 296) oly módon, hogy „(...) mindenki bezáródik egy-egy térrészbe, ahol jól ellenőrizhető, megfigyelhető, s ez önmagában is fegyelmez.” (Kiss 1994: 50)

Az ellenőrzés társadalmá ezzel szemben nem a testet vagy a teret, hanem a hozzáférést szabályozza (Galloway 2014: 106) oly módon, hogy az egyén még ha akarna se volna képes dacolni a gépekkel, a gépies mechanizmusokkal. Ez nagyrészt a magas szintű technológiai automatizálásnak köszönhető (Deleuze 1997, Deleuze – Guattari 1987, 2009).¹⁴ Jelen tanulmány a továbbiakban erre az utóbbi két társadalmi modellre fog összpontosítani – ámbár a gépet helyezve a vizsgálat középpontjára

hatalmi konstellációt, társadalmi formát, egyben társadalom-szervező metódust (Foucault 1990, Deleuze 1990, 1997). Deleuze eredeti, francia nyelvű esszéjében az alábbi kifejezésekkel él: „*sociétés de souveraineté*”, „*sociétés disciplinaires*”, illetve „*sociétés de contrôle*” (Deleuze 1990)

¹³ Vö.: Ocskay Gy. (2003): A panoptikon totalitása. In: Loboczky J. (szerk.): Filozófiai diskurzusok. Eger, Líceum Kiadó, 288–295., illetve Han, Byung-Chul (2020): Pszichopolitika. A neoliberalizmus és az új hatalomtechnika. Budapest, Typotex.

¹⁴ Ennek példája az autópálya, melyet Deleuze (1998) az internet metaforájaként írt le.

KÖZELKÉP

ba –, mivel ez az az átmenet, amelyet Deleuze megpróbált feltérképezni élete végén megjelentett rövid, de annál tartalmasabb esszéjében.¹⁵

Kétségtelen, hogy napjainkban még mindig megfigyelhetők a foucault-i *fegyelmi terek*, amelyek működését az idő vagy a tér szabta keretek és határok definiálják. Ezek a terek rendelkeznek olyan elemmel, vagy elemekkel, amelyek autoriter jelleggel bírnak. E komponensek lehetnek a hatóságok – vagy akár maguk az egyenruhák, mint szimbólumok –, az orvosok, az őrök, a tiszték, a tanárok, akik döntenek arról, hova mehet az egyén, vagy hová nem (Foucault 1990). Így a fegyelmi tér legfőbb kérdése: az egyén hol helyezkedik el és mit csinál a saját testével: „Álljon fel!” „Üljön le!” „Maradjon a helyeden!” „Maradjon az ágyban!” „Maradjon a cellájában!” „Csak fél órás szünetet tartson!”

Itt felmerülhet az analógia Louis Althusser koncepciójával, az ideológiai államapparátussal kapcsolatban. Különösen az iskolák működése a kiemelkedő modell – vagy *praxis* – ebben a hasonlóságban, ugyanis az iskola szükséges mind személyes, mind össztársadalmi tekintetben. Azonban Althusser úgy vélte, hogy az iskolában nem pusztán olvasni, írni és számolni tanul meg az egyén, hanem engedelmessé válni is (Althusser 1971). Így a – szigorúan althusseri értelemben vett – *ideológia* internalizálása révén fennmarad a status quo – azaz a praxis hatása érvényesül. Mind a térbeli mozgási lehetőségeket, mind az időt a tér és az ütemezés – vagy időbeosztás¹⁶ – határolja és az autoritások fellépése korlátozza; ideértve a tanárokat, a börtönőröket, vagy a kórházi ügyeleteseket. A fegyelmi társadalom lényegi sajátossága tehát az önfegyelem. Foucault arra mutatott rá, hogy a hatalom érdekében áll, hogy az önfegyelem kialakuljon az egyénben. Az egyén, miután kialakul benne az önfegyelem, tulajdonképpen önként engedelmessé válik, mely mondhatni racionális döntésének eredménye (Althusser 1971, Foucault 1990). „Időben jelenjen meg az irodában!” „Tartsa be a határidőt!” „Ne ássa alá feletteseit!” „Engedelmeskedjen a rendőrségnek!” Mindegyik esetben csak az önszabályozásra van lehetősége az egyénnek, különben a kirúgástól kezdve a verésen át a büntetésvégrehajtásig bármi lehet következménye az engedelmesség megtagadásának. Az egyéntől tehát elvárt, hogy felelősséggel gondolkodjon és cselekedjen: tudatában kell lennie a környezetével és helyzetével; folyamatosan ellenőrizze: hogy ül, hol jár, hol áll stb. Így az államnak – vagy bárminemű más autoritásnak – akkor kell beavatkoznia az egyén életébe, amikor az megszegi a szabályokat. Foucault-i terminológiával élve az egyén *szubjektívált* tehát, azaz tisztában van helyzetével – gondolkodás –, de *normalizált*

¹⁵ A fegyelmi társadalom, valamint az ellenőrzés társadalmának komparatív elemzéséhez – mely vizsgálatnak központjában a szimbólum és a tér szerepeinek változása állt – lásd: Nyiri Sz. (2021): A panoptikon rizomatikus elemzése. Avagy a tekintet normalizáló hatásának deleuziánus olvasata. Kézirat.

¹⁶ „Mi csodálkozni való van azon, hogy a modern büntetőrendszer eszköze a cellákra osztott börtön lett, ritmikus időbeosztásával, kötelező munkavégzésével, felügyeleti és feljegyző szerveivel, a normalitás uraival, akik átveszik és meg is sokszorozzák a bíró funkcióit?” (Foucault: 1990: 135)

KÖZELKÉP

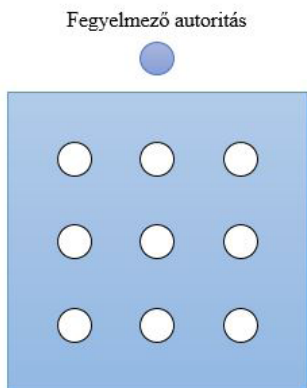
is – a fennálló hatalmi konstelláció szabályait követve cselekszik (Foucault 1990).¹⁷ E társadalomfelfogás – mind Althusser, mind Foucault esetén – azonban statikus nézőpontot, statikus vizsgálati alanyokat és vizsgálati tárgyakat feltételez. Ezzel ellentétben Deleuze esetén mást láthatunk.

Az ellenőrzés mint új hatalmi technika

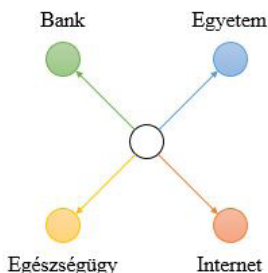
„A társadalom valójában valami folyékony vagy ami még rosszabb, valami gáz. Michel számára építmény volt.”

(Deleuze – Rabinow 1998: 73)

A világ Deleuze számára áramlások, energiák és vektorok összessége, ahol mindig minden mozgásban, úton van valami más felé. Így maga az ellenőrzés – ennek értelmében a hatalom bármilyen mű artikulációja – sem különbözik ettől (Deleuze – Guattari 1987, 2009). Az ellenőrzés társadalmában pedig az egyén már nem individuum – foucault-i terminológiával élve szubjektum –, sem az individuumok tömegének tagja egy térben, akit fegyelmezni kell.

Egyének a fegyelmi térben

Az egyén – mint dividuum – és a gépek kapcsolata

1. ábra. Az egyén helye a fegyelmi társadalomban és az ellenőrzés társadalmában

Forrás: Saját szerkesztés

¹⁷ Ahogyan Foucault sem represszív hatalmat vél felfedezni a fegyelmi társadalomban, hanem „teremtő jellegűt”, úgy Althusser is két állami apparátust különböztet meg: a *represszív államapparátust* (például rendőrség), mely akkor avatkozik bele az egyén életébe, amikor az *ideológiai államapparátus* (például iskola) – mindennapos érvényesülése során – mégsem képes az egyént kontrollálni (Althusser 1971, Foucault 1990).

KÖZELKÉP

Az egyén Deleuze értelmezésében már sokkal inkább *dividuum* (Deleuze 1997), ami azt jelenti, hogy más információforrásként interpretálódik attól függően, hogy melyik rendszerrel kommunikál, melyik gépnek ad át információt cselekedete révén. Következésképp az egyént is különböző információáramlások alkotják. A bankrendszer szempontjából az egyén pusztán annak hitelképessége. A felsőoktatás számára a leckekönyvébe beírt eredmények összessége. Az egészségügy számára az egészségügyi kockázata, az internet, vagy egy weblap számára pedig a böngészési előzménye. Ezek az intézmények Deleuze számára sokkal gyakoribbak az ellenőrzés társadalmában, mint a fegyelmi terek – vagy fegyelmező intézmények – a későkapitalizmus korában, így nagyobb hangsúllyal is bírnak esszéjében (Deleuze 1997). Ennek értelmében a gépek mindegyike információt gyűjt az egyénről. Automatikusan értelmezik az egyént, s besorolják azon adatok alapján, amelyek egy géphez az egyénektől jutott el. Azonban az egyén annak értelmében is *dividuum*, hogy egy gép az egyénnek pusztán egyetlen vetületét ismerheti meg, mégpedig azt, amely kapcsán információhoz jutott magáról az egyénről. Ilyen értelemben egy egyén több, saját földrajzi meghatározottságán kívül eső, *elvonatkoztatott testtel* rendelkezik. Azaz egyszerre több adatbázisban szerepelhet, azonban ezen adatbázisok egyenként az egyénnek csak és kizárólag az aktuális, hozzájuk tartozó vetületét ismerik (Deleuze 1997, Williams 2005). Ilyen értelemben tehát „*az individuumok »dividuumokká«, a tömeg mintává, adattá, piaccá vagy »bankká« lett.*” (Deleuze 1997: 6)

Ami azonban e gépek újdonsága, sajátossága a fegyelmi terekhez képest, hogy immáron az egyéntől nem elvárt, hogy „jó” legyen. Nem elvárt az, hogy önfegyelmező legyen, ugyanis az engedelmessége sem önkéntes – illetve racionális – döntés, hanem automatikus. Deleuze és Guattari ezt alapvetően abból eredezteti, hogy a gazdasági, társadalmi és politikai berendezkedés – mint vágógépek összessége – nem pusztán termékeket, de vágustruktúrákat is termel, s ilyen értelemben meghatározza, hogy az egyén *hogyan vágyjon* (Foucault 1990, Deleuze – Guattari 1987, 2009, Kiss 2018).

A fegyelmi társadalomban tehát az egyén rendelkezik saját testével a fegyelmi terek egyikében, ahol a többi egyén teste is megtalálható. Körzeti orvosi ellátás igénybevétele esetén be kell mennie az orvoshoz – *elzárás* –, aki megvizsgálja – *felügyelet* –, majd megmondja, mit kellene és mit nem szabadna tennie – *fegyelmezés* (Foucault 1990). Az ellenőrzés társadalmában azonban az okosóra révén az egyén értesítve van arról, hogy hány lépést kell megtennie, hány kalóriát kell naponta elégetnie annak érdekében, hogy az egészségét megőrizhesse. Ez pedig azokon az adatokon nyugszik, melyek az okosórához – így tehát az egészség-géphez – kerülnek annak viselésével.¹⁸ Így tehát megfigyelhető az automatikus visszacsatolás – mobili-

¹⁸ Természetesen Deleuze idején még nem létezett okosóra, ugyanakkor e könnyen megfogható példa rávilágít a technológiai fejlődésre – egyben a társadalmi átalakulásokra, továbbá a technológiára való ráutaltságunkra és ezek következményeire – melyben fellelhető a Deleuze és Guattari által leírt mechanisztikus folyamatok összessége.

KÖZELKÉP

tást elősegítő lehetőségek képében (Galloway 2014) –, melynek teljesítése az egyén számára immáron rutin: automatikusan – és nem önkéntesen – engedelmeskedik a *géphatalomnak*, betartva annak szabályait.

Hasonló az engedelmesség átalakulása – történelmi perspektívában – a büntetésvégrehajtásban: a halálbüntetést – *halálra ítélni* – felváltotta a börtön – *fegyelmi tér* – (Foucault 1990), majd korunkra megjelent és bevett szokássá vált a lábra rögzíthető nyomkövető használatával a háziőrizet (Deleuze 1997). A *tér* szerepét e társadalmi működési logika megváltoztatta, azaz a gépies logika kialakulása révén a *tér* szerepét az *adat* vette át. Az egyén nem önfegyelműző, nem önmagát szabályzó immár, hanem automatikusan szabályozott, deleuze-i terminológiában: *ellenőrzött*.

Felmerülhet azonban, hogy az Internet of Things, 5G vezeték nélküli hálózat, ipar 4.0 – és más technikai és technológiai vívmányok – megjelenése – a mesterséges intelligencia fejlesztésekkel egyetemben – még inkább teret engedünk a deleuze-i *ellenőrzés* megnyilvánulásának. Az olyan egyedi tulajdonságok, mint a név, test, nemiség – melyek az individuuum mibenlétének alapját képezik –, individualitástól megfosztott adathalmazokká válnak: pusztán genetikai kockázati tényezőket, hitelképességet, tanulmányi eredményeket tartalmazó információvá lesznek. Ilyen értelemben Deleuze esszéje a gép fogalmának, valamint az ellenőrzés társadalmi koncepciójának tekintetében poszthumanistának tekinthető.

Mi következik tehát mindebből? Az ellenőrzés társadalmában a szabályok automatikusan érvényesülnek – az azonnali visszacsatolásnak köszönhetően – azon adatok alapján, melyek az absztrakt géphez kerültek az egyén magatartási mintázatai révén. Az egyénnek nem szükséges szabályoznia saját viselkedését, mert a rendszeren belüli lehetőségek előre meghatározottak, mielőtt az egyénnek döntést kellene hoznia. Ezek a rendszerek, azaz a deleuze-i gépek az egyén adatai alapján modulálják az egyén lehetőségeit. A rendszer ugyanakkor a hozzáférés révén csatornázza az egyén viselkedését, aki ilyen módon nem képes helytelenül viselkedni ebben a poszthumán kibernetikai rendszerben. Továbbá ebben a gépies mechanizmus nem pusztán az egyén pillanatnyi lehetőségeit, hanem jövőbeni életútját is befolyásolja, már-már meghatározza. Ezen a ponton viszont az elméleti fejtegetés megköveteli, hogy más, a géphez kapcsolódó fogalmak kerüljenek vizsgálat alá.

KÖZELKÉP

Aktualitás és virtualitás, esemény és potencialitás, de- és reterritorializáció – a kapitalizmus mint moduláló gép?

„Az alkotó az a személy, aki megteremti saját
lehetetlenségeit és ezáltal lehetőségeket teremt.”
(Deleuze 1998: 48)¹⁹

A lehetőség fogalmát Deleuze – Bergson nyomán – egy sajátos temporális dimenzióon keresztül vizsgálta. Véleménye szerint a lehetőség maga csakis utólag, a valóság alapján bontakozhat ki. Ennek értelmében a lehetőség a múlt artikulációja a jelenben; szelekció, így a lehetőség maga a lehetőségek sokaságának korlátozásaként jön létre. Ugyanakkor ezt a sokaságot kiegészíti a *virtuális*, mely ugyan nem volt elképzelhető, mégis *aktuálissá* válhat, elvégre *valóságos*: „A lehetségesnek nincs valósága (noha lehet aktualitása); és megfordítva, a virtuális nem aktuális, ám mint olyan rendelkezik realitással.”²⁰ (Deleuze 1988: 96) A virtualitás ily módon szintűgy nem egy statikus elemként van jelen Deleuze filozófiájában, hanem a keletkezés, a valamivé válás intenzitását, mozgását jelöli.

Ennél fogva a virtuális és az aktuális fogalompárhoz szorosan fűződik az eseménykor – a folyamatok megszakításaként – artikulálódó potencialitás. A jelenben aktualizálódó tényezők képesek felszabadítani, vagy akár újraformálni, átalakítani a társadalmi szinten működő, a társadalom tagjainak viselkedését szabályozó kódokat. Deleuze és Guattari az *Anti-Oedipus*ban azt állapítja meg, hogy a későkapitalizmus korában a vágógépek a korábbi szokásokat átalakítják oly módon, hogy képesek az egyének vágystruktúráit kialakítani. Ezt elsősorban a tőke és az árutermelés általánossá válásához kötik, ugyanis ezzel a későkapitalizmus képessé vált a dekódolásra. Ez pedig azt jelenti, hogy minden korábbi minőségi jelleget mennyiségi jelleggé alakított, ezzel biztosítva az értékesíthetőséget, azaz az áruk és a tőke szabad áramlását (Deleuze – Guattari 2009).

Azonban Deleuze és Guattari gondolatai nem pusztán a marxi jellegű fogalmak tekintetében érhetőek tetten. Kettejük értelmezése alapján a különböző *miliók* rendelkeznek *kódokkal* (Deleuze – Guattari 1987: 322). Deleuze egy előadásában meglepő módon a divat kapcsán is kitér a gépek formabontó szerepére. A fiatal lányok, a férjes asszonyok, valamint az özvegyek – mint miliók – más és más kódokkal rendelkeznek. E kódok azonban a kapitalizmusban szintűgy árucikké, semmint jelölökké válnak (Shores 2021: 138). E gondolatot Kiss Viktor konkretizálva idéz fel: „A hajviselet példájánál maradva: a kapitalizmusban a női szerepek, az életkor és a lakóhely tradicionális kódrendszerét a divat, a stílus és a társadalmi presztízis fragmentált, műlékony és fluid kódjai váltják fel.” (Kiss 2018: 214)

¹⁹ „A creator is someone who creates their own impossibilities, and thereby creates possibilities.” (Deleuze 1998: 48)

²⁰ „The possible has no reality (although it may have an actuality); conversely, the virtual is not actual, but as such possesses a reality.” (Deleuze 1988: 96)

KÖZELKÉP

Mindez azt jelenti, hogy a „gazdaság-gép” – jelen esetben a későkapitalizmus – dekódolta az egyén egy aspektusát, azaz az egyén vagy a csoport szokásrendszerét. Fogalmait újra értelmezte, felszabadítva korábbi korlátai alól, így egyben *deterrioralizációt* (Deleuze – Guattari 1987: 333, 339) hajtott végre a *dekódolás* mellett (Deleuze – Guattari 1987: 322). Így az adott territóriumtól – a hajviseleti szokásoktól – fosztotta meg a korlátokat.²¹ Ugyanakkor ez csupán *relatív deterritorializáció*, ugyanis ezt követően a gazdaság-gép újrakódolta, *reterritorializálta* az egyén hajviseletének szabadságát. Más megfogalmazásban kontrollt alakítva ki alárendelte a hajviseleti szokásokat a tőke logikájának, így új „hatalmi” konstellációt hozott létre (Deleuze – Guattari 1987, 2009).

Fontos megjegyeznünk, hogy nem a gépek megjelenése alakította a későkapitalizmust, hanem éppen fordítva: a késő-kapitalista gazdasági rendszer hozta el a „gépek korát” (Deleuze – Guattari 2014). Mivel az absztrakt gépek Deleuze és Guattari érvelése szerint a társadalom egészében fellelhetők, a de-, illetve reterritorializációs folyamatok az egyén – mint *dividuum* – összes aspektusa kapcsán megjelennek. (Deleuze – Guattari 2009: 35–37)

Ahogy Foucault elemzése kapcsán sem a kényszeren, hanem az önfegyelmézésen volt a hangsúly, az ellenőrzés társadalma sem kényszeríti az egyént. Ugyanakkor amint információt szolgáltat magáról az egyén a rendszer számára, automatikus a visszacsatolás. Ezzel modulált az egyén viselkedési, magatartási módozata az ellenőrzés társadalmában. Nick Land gondolatai analógiát mutatnak Kiss Viktor (2018: 214) megállapításával:

„Mire a globális történelem felfedhetővé válik, az árucikké történő transzformáció felforgatja a történelmet, a társadalmat dezorganizáló apparátussá szervezi át, így a rituálék és a törvények axiomatikus szabályokká olvadnak össze.” (Land 1995: 199)²²

Így tehát míg a foucault-i fegyelmi társadalom neutralizálta a különbözőséget és reprodukcióra idomított. Ennél fogva elválasztotta a szubjektumot a virtualitástól, megakadályozva a *sokaság* kialakulásának lehetőségét – elvégre a virtualitás aktualizálása individuális teremtés, valami új létrehozatala, nem pedig pusztán reprodukció (Deleuze 1988). A foucault-i fegyelmi társadalom paradigmaváltását Deleuze speku-

²¹ „A *deterrioralizációval* bennszülött szimbólumok merő *relatívumokká, differenciális viszonyokká* válnak, vagyis immár csak egymáshoz képest tesznek szert jelentésre. Ezzel azonban maga a struktúra, amelyben e viszonylagos jelentések aktiválódnak, ugyancsak *relatívummá* válik, amely önnön variációs sorozatain terül szét.” (Moldvay 2016: 52). Ennek értelmében a folyamatos *deterrioralizáció* instabilitást okoz az adott miliőn belül. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy Deleuze és Guattari filozófiájában a *deterrioralizáció* mindig *reterritorializáció* követi. Így az adott miliő instabilitása a *reterritorializáció* révén áll helyre, azonban már más módon (Farkas 2016: 87).

²² „By the time global history comes up on the screen commoditization has berserked history, reorganizing society into a disorganizing apparatus that melts rituals and laws into axiomatic rules.” (Land 1995: 199)

KÖZELKÉP

latív esszéje a különbség és sokaság fogalmak manifesztációjával és azok elterjedésével alapozza meg, melyek megragadásának, kontrollálásának módja a *moduláció* (Deleuze 1997, Hui 2015).²³ Ez alátámasztja azt a gondolatot, hogy Deleuze (1997) esszéjével folytatni kívánta Foucault (1990) genalógiai vizsgálatát.

A szubjektum tehát, melyhez kötődik a deleuze-i virtualitás, egyben különbözőség és sokaság, nem zárt térben, hanem nyitott térben értelmezhető, így új hatalmi konstellációban szubjektíválhatók.²⁴ Ilyen formán a gép megszületésével párhuzamosan deterritorializáció ment végbe a társadalom egészében, melynek eredményeként az egyének alkotta kategóriák közötti egyértelmű határok elmosódtak.²⁵ Ennek értelmében kijelenthető, hogy a gép megengedő a Deleuze által heterogénnek tekintett formációk kialakulása kapcsán – például *rizóma* –, ámbár azokra is ki kívánja terjeszteni befolyását, hatalmát – a reterritorializáció révén.

Gép = Kapitalizmus? Gép = Big Data?

„Eddig még csak a proto-kapitalizmus volt bíráltnak kitéve.”
(Land 2011: 340)²⁶

A késő-kapitalizmus – Deleuze és Guattari értelmezése szerint – a huszadik század második felére tehát rendelkezik felszabadító potenciállal, azonban az egyéneket, így a társadalmat tekintve kontrolláló tényezőként artikulálódik – deterritorializál. Ámbár az egyénekről begyűjtött információ alapján reterritorializál is egyben (Deleuze – Guattari 2009: 35–37). Ugyanakkor e mechanizmus nem az egyént szabályozza és nem is a teret; sokkal inkább az egyént körülvevő környezetre reflektál és reagál, ugyanis a rendelkezésre álló információ alapján és a lehetőségek révén kínálja a hozzáférést az egyén számára. Axiomatikusan működő automatikus modulációja így preventív és proaktív egyszerre, mellyel az egyén lehetőségei – előre – meghatározottak.

Ellenben a deleuze-i gép esetén nem a Big Data elnyomó uralma (Creemers 2018, Helbing et al. 2019), vagy Shoshana Zuboff megfigyelő-kapitalizmus elmélete (Zuboff 2019), vagy az orwelli 1984 (Orwell 2020) kell, hogy eszünkbe jusson. E koncepciók közös eleme a tömeges megfigyelés következtében felgyűlő óriási adatmennyiség. Gazdasági aspektusban hasonlóságuk a személyes adatok kommodifikációjában áll,

²³ Yuk Hui egymással szembeállítva elemzi az öntőforma – moule - és moduláció – modulation – kifejezéseket. Ezen túlmenően a Deleuze által használt moduláció kifejezés simondoni eredetét részletezi (Hui 2015; Deleuze 1990).

²⁴ A szubjektíváció és a tér kapcsolatáról bővebben egy korábbi tanulmányban foglalkoztam: Nyiri Szabolcs (2021): A panoptikon rizomatikus elemzése. Avagy a tekintet normalizáló hatásának deleuziánus olvasata. Kézirat.

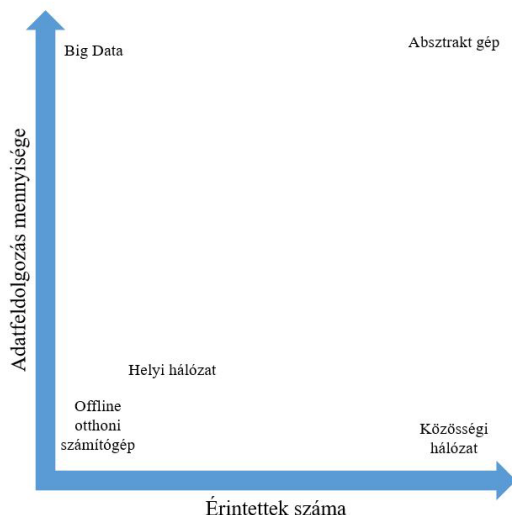
²⁵ Ilyen például az osztályok eltűnése, a társadalmi rétegek összemosódása, konkrétan nem definiálható csoportok megjelenése (posztadoleszcensek, prekariátus).

²⁶ „Only proto-capitalism has ever been critiqued.” (Land 2011: 340)

KÖZELKÉP

azaz azok értékesítésében és vásárlásában, felhasználásában. Ugyanakkor e koncepciók nem azonosíthatók a Deleuze és Guattari-féle géppel.

Offline és online tér

2. ábra. A deleuze-i absztrakt gép ábrázolása az adatfeldolgozás mennyisége és az érintettek száma alapján. *Forrás:* Saját szerkesztés

Mint látható, az otthoni számítógép – offline állapotban – egyetlen felhasználóval bír. Például helyi hálózatra – LAN – csatlakozva azonban már több egyénnel is kapcsolatba léphet: az érintettek száma és a beérkező – egyben feldolgozható – adatmennyiség is növekszik. Ha az érintettek számát kiterjesztjük, akkor akár eljuthatunk – az internet segítségével – napjaink egyik legnagyobb közösségi platformjáig, a Facebookig. Ugyanakkor, ha a cselekvő alanyok száma helyett az adatfeldolgozás mennyiségét jelölő oszlop mentén haladunk, megpillanthatjuk a Big Datát, ahol elhanyagolható számú egyének óriási adathalmaz birtokosai, elemzői. Ilyen értelemben a Deleuze és Guattari nevéhez fűződő absztrakt gép különbözik e fogalmaktól abban a tekintetben, hogy egyszerre szerez és dolgoz fel óriási adatmennyiséget. Eközben – output előállítás révén – visszacsatolást küld és jelentősen befolyásolja a társadalom összes tagjának magatartását. Következésképpen nem úgy képez hatalmi tényezőt, mint a Big Data elemzési eszközként történő, autoriter jellegű felhasználása – elvégre kisajátíthatatlan működési mechanizmus. Továbbá Deleuze és Guattari gép-fogalma túllendül a marxi kiindulóponton. Ennek értelmében nem a szükségletek kielégítéséről, termékek és szolgáltatások előállításáról, az egyenlőtlen termelési viszonyokból eredő konfliktus körül összpontosul. Legfőbb kérdés e

KÖZELKÉP

fogalom esetén az, hogy az egyének hogyan illeszthetők be a késő-kapitalista társadalomba, mely konfliktusok sokaságával teli (Deleuze – Guattari 1987, 2009).

Deleuze és Guattari gép-fogalma nem a gazdasági dimenzióban figyelhető meg kizárólagosan. A gép az emberi nem összes dimenzióját áthatja (Deleuze – Guattari 2009: 340). Emellett egy absztrakt gépről van szó egyben, nincs materializálódott formája. Folyamatnak tekinthető annak értelmében is, hogy működési logikát ír le vele a szerzőpáros (Deleuze – Guattari 1987, 2009). Így mint az ellenőrzés társadalmának működését meghatározó áramlás (Deleuze – Guattari 2009: 32), kizárja azon autoritást is, amely működtetné a gépet, s amellyel kapcsolatba lépve az egyén függő viszonyba kerülne. Ahogyan Zsupos Norbert írta:

„A hatalom e politikai kontextus figyelembevételével eseményként aktualizálódik. Tehát a hatalom nem a testek által létrehozott viszonyrendszer (nem egy hierarchikus struktúra), hanem a testeket határoló viszonyok folyamatos mozgása, tulajdonképpen valamivé válása szerint artikulálódik (vagyis sorozatok egymás mellé rendeződésével).” (Zsupos 2015: 62)

A hatalmi viszonyok így virtuálisak, instabilak, valamint nem helyhez köthető potencialitások; hanem interakciók lehetőségeit és valószínűségeit határozza meg. A fennálló társadalmi, gazdasági és politikai intézmények azok, melyek az aktualizáció folyamán stabilizálják – reterritoralizálják – az egyén környezetét, egyszerre integrálva és differenciálva az egyént. A sokféleség gépies úton végbemenő bináris kódolása a multiciplitás visszazorításaként értendő. Így tulajdonképpen a virtualitások neutralizációjáról van szó. Deleuze és Guattari ebben is meghaladják a marxista kiindulópontot, valamint a strukturalista iskolát: a hegei dialektika végtelenül leegyszerűsítően, redukcióval hat egy olyan környezetben – ez Deleuze és Guattari (1987, 2009) kiindulópontja –, melyben a társadalmi konfliktusok sokaságát feltétezzük és nem két szembenálló osztályt – mely utóbbi konfliktus alapja az egyenlőtlen termelési viszonyrendszer.²⁷

Összegzés

Norbert Wiener, a kibernetika megalapítója szerint meghaladtuk az óra és a gőzgép korszakát, melyet „a kommunikáció és a kontroll”²⁸ (Wiener 1963: 30) kora váltotta fel. A kibernetika önmagában „az entrópia visszacsatolás általi ellenőrzése”²⁹

²⁷ A marxizmus és a strukturalista iskola sajátosságaira jól rámutat Farkas Géza írása Louis Althusser gondolkodása kapcsán. Lásd: Farkas G. (1985): Louis Althusser ideológia- és történelemelmélete. *Magyar Filozófiai Szemle*, (3–4): 426–474.

²⁸ „communication and control” (Wiener 1963: 30)

²⁹ „to control entropy through feedback.” (Wiener 1989: 26)

KÖZELKÉP

(Wiener 1989: 26). Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy Wiener kontroll alatt a kibernetikai kontroll-fogalmat érti, azaz elsősorban az információ áramlásának szabályozását, mellyel például a munkafolyamatok stabilitását és azok optimális elvégzését teszik lehetővé (Goffey 2015, Wiener 1963). James R. Beniger azonban arra a megállapításra jutott, hogy e kibernetikai kontroll-fogalom szétterült a társadalomban a technológiai fejlődés következtében. Beniger szerint ez járult hozzá az információs társadalom kialakulásához, melyet „a kontroll forradalma”³⁰ teremtett meg (Beniger 1986: 432–433).³¹

Összességében elmondható, hogy Deleuze (1997) esszéje – egyben a Guattari-val írt kétkötetes *Capitalisme et schizophrénie* művekben – a kibernetika, a társadalomtudományok, valamint a filozófia keresztmetszetén viszi végbe vizsgálatát. Egy olyan környezetet vizsgál, amelyben a társadalom egésze strukturálatlan hálózatban lelhető fel, így tagjait új módszerekkel nyomon lehet követni a kommunikáció és az észlelés kiterjedt eszközei révén. Sőt, befolyásolható viselkedésük, magatartásuk, így cselekedeteik és jövőjük kanalizálható. Így a deleuze-i gép kapcsán – mely azonosítható az egyént körülvevő társadalmi, gazdasági és politikai környezet egészével is – teljesedik ki az aktuális és virtuális fogalom pár, a hozzájuk köthető eseményben artikulálódó potencialitással. A deleuze-i gép tehát kibernetikai hurkokat alkalmaz, így az egyén által előállított információ az, amely meghatározza az egyén lehetőségeit. Éppen ezért válik a moduláció axiomatikussá automatikus működése mellett.

A tizennyolcadik századra a test látványos manipulálásának helyét átvette az élet panoptikussá formálása (Foucault 1990). Az ellenőrzés társadalmának gépies működése – egyben a Deleuze és Guattari-féle gép – nem pusztán meghaladta a test idomítását (Foucault 1990), hanem az egyénre irányuló organikus tendenciákat, a biopolitikát (Foucault 1978, 1985, 1986) is. Így a „bio” kategóriákat felváltották az „inorganikus” folyamatok; virtuális modulációként írható le az új hatalmi technika, azaz a gépies működési logika. Ilyen értelemben pedig az ellenőrzés a dividuum lelkében aktualizálódik, majd a testében valósítja meg önmagát. Az ellenőrzés társadalmának új eljárásai és folyamatai tehát rátelepedtek a fegyelmi társadalom statikus elemeire, eszközeire, s a későkapitalista tőkefelhalmozás elengedhetetlen elemévé váltak (Deleuze 1997, Deleuze – Guattari 1987, 2009). Ámbár felmerül a kérdés, hogy lehetséges-e az ellenőrzés társadalmának elkerülése, ellensúlyozni tudjuk-e a hatást gyakorló modulációs folyamatokat.

³⁰ *the control revolution*” (Beniger 1986: 432–433)

³¹ Deleuze és Guattari szempontjából azért fontos felidézni e két szerzőt, mert egyrészt ők maguk is merítették Wiener munkásságából (Guattari 1995), másrészt Beniger megállapításai analógiát mutatnak Deleuze és Guattari megállapításaival – különösen az *arboreszcens* és *rizomatikus* elrendeződések tekintetében (Deleuze – Guattari 1987, Galloway 2004, Goffey 2015, Nyiri 2021).

KÖZELKÉP

„De melyik a forradalmi út? Van ilyen? Kivonulni a világpiaconról, ahogyan azt Samir Armin tanácsolja a harmadik világ országainak, a fasiszta »gazdasági megoldás« érdekes felélesztésével? Vagy az ellenkező irányban lehet? Vagy hogy még tovább menjek, a paici mozgásokban, a dekódolásban és a deterritorializációban van? Persze az áramlások még nem deterritorializáltak, nem dekódoltak eléggé egy olyan teória és gyakorlat felől megközelítve, mely erősen skizofrén jelleggel bír. Nem kivonulnunk kell a folyamatból, hanem továbblépni, »felgyorsítani a folyamatot«, ahogyan Nietzsche fogalmazott: ha úgy vesszük, az igazság az, hogy még nem láttunk semmit.” (Deleuze – Guattari 2009: 239–240)³²

Alapvetően egy olyan koncepcióról van szó, melynek kulcseleme a visszacsatolás, vagyis a kommunikáció. Ugyanakkor, mint látható volt, Deleuze és Guattari munkássága arra mutat rá, hogy a gépies logika megszállja az emberi kommunikációt és viselkedést, torzítva azt. Deleuze válasza erre a kérdésre az, hogy olyan nonkommunikatív módon kerülhetők el, mellyel megtörik a gépies visszacsatolás logikája (Deleuze 1995). Ámbár ez igencsak nehéz próbálkozás lenne, ugyanis kommunikációra ösztönző környezet veszi körül az egyént (Csepeli 2020, Deleuze 1995, Han 2019, 2020). Az *Utóirat az ellenőrzés társadalmához* is pusztán egy pár oldalas szelete Deleuze kibernetikus álmának.

Irodalom

- Althusser, L. (1971): Ideology and Ideological State Apparatuses. (Notes towards an Investigation). In: Althusser, L. (1971): *Lenin and Philosophy and Other Essays*. New York – London, Monthly Review Press, 127–188.
- Beniger, J. R. (1986): *The Control Revolution: Technological and Economic Origins of the Information Society*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Csepeli Gy. (2020): *Ember 2.0. A mesterséges intelligencia gazdasági és társadalmi hatásai*. Budapest, Kossuth Kiadó – Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete
- Creemers, R. (2018): *China's Social Credit System: An Evolving Practice of Control*. New York, Rochester
- Deleuze, G. (1988): *Bergsonism*. New York, Zone Books

³² „But which is the revolutionary path? Is there one? – To withdraw from the world market, as Samir Amin advises Third World Countries to do, in a curious revival of the fascist »economic solution«? Or might it be to go in the opposite direction? To go further still, that is, in the movement of the market, of decoding and deterritorialization? For perhaps the flows are not yet deterritorialized enough, not decoded enough, from the viewpoint of a theory and practice of a highly schizophrenic character. Not to withdraw from the process, but to go further, to »accelerate the process,« as Nietzsche put it: in this matter, the truth is that we haven't seen anything yet.” (Deleuze – Guattari 2009: 239–240)

KÖZELKÉP

- Deleuze, G. (1990): Post-scriptum sur les sociétés de contrôle. *L'autre journal*, n° 1, mai 1990. https://infokiosques.net/imprimersans2.php3?id_article=214 (Utolsó letöltés: 2022. 01. 13.)
- Deleuze, G. (1995): Control and Becoming. In: Deleuze, G. (1995): *Negotiations, 1972–1990*. New York, Columbia University Press, 169–176.
- Deleuze, G. (1997): Utóirat az ellenőrzés társadalmához. In: Sugár J. (szerk.): *Buldózer. Médiaelméleti antológia*. Budapest, Média Research Alapítvány, 5–8.
- Deleuze, G. (1998): *Essays Critical and Clinical*. London – New York, Verso
- Deleuze G. (1998): Having an Idea in Cinema (On the Cinema of Straub-Huillet). In: Kaufman, E. – Heller, K. J. (eds.): *Deleuze & Guattari. New Mappings in Politics, Philosophy, and Culture*. Minneapolis – London, University of Minnesota Press, 14–22.
- Deleuze, G. – Guattari, F. (1987): *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis – London, University of Minnesota Press
- Deleuze, G. – Guattari, F. (2003): *Kafka. Toward a Minor Literature*. Minneapolis – London, University of Minnesota Press
- Deleuze, G. – Guattari, F. (2009): *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. New York – London, Penguin
- Deleuze, G. – Guattari, F. (2013): *Mi a filozófia?* Budapest, Múcsarnok
- Deleuze, G. – Guattari, F. (2014): The Civilized Capitalist Machine. In: Mackay, R. – Avanesian, A. (eds.): *#ACCELERATE. The Accelerationist Reader*. Falmouth, Urbanomic, 147–162.
- Deleuze, G. – Parnet, C. (2016): *Párbeszédék*. Budapest, L'Harmattan Kiadó – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék
- Deleuze, G. – Rabinow, P. (1998): Foucault és a börtönmozgalmak. *Magyar Lettre Internationale*, 28. sz. (1998. tavasz), 72–73.
- Farkas G. (1985): Louis Althusser ideológia- és történelemelmélete. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1985/3–4. szám, 426–474.
- Farkas H. (2016): E mint Ellenállás. (Deleuze és az Ellenállás). *Tiszatáj*. LXX/9., 82–89.
- Foucault, M. (1977): *Theatrum philosophicum*. In: Bouchard, D. F. (ed): *Language, counter-memory, practice*. Ithaca – New York, Cornell University Press, 165–198.
- Foucault, M. (1978): *The History of Sexuality. Vol. I. The Will to Knowledge*. New York, Pantheon Books
- Foucault, M. (1985): *The History of Sexuality. Vol. II. The Use of Pleasure*. New York, Viking

KÖZELKÉP

- Foucault, M. (1986): *The History of Sexuality. Vol. III. The Care of the Self*. New York, Vintage
- Foucault, M. (1991): Governmentality. In: Burchell, G. – Gordon, C. – Miller, P. (eds.): *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*. Chicago, University of Chicago Press, 87–104.
- Foucault, M. (1990): *Felügyelet és büntetés. A börtön rövid története*. Budapest, Gondolat
- Foucault, M. (1992): Életben hagyni és halálra ítélni: a modern rasszizmus gyökerei. *Világosság*, (1): 45–53.
- Galloway, A. R. (2004): *Protocol. How Control Exists after Decentralization*. Massachusetts, Massachusetts Institute of Technology
- Galloway, A. R. (2014): *Laruelle: Against the Digital*. Minnesota, University of Minnesota Press
- Goffey, A. (2015): Towards a rhizomatic technical history of control. *New Formations: A journal of culture, theory, and politics*, Vol. 84/85: Societies of Control, Winter 2014/Summer, 58–73.
- Guattari, F. (1995): *Chaosmosis. An Ethico-Aesthetic Paradigm*. Bloomington – Indianapolis, Indiana University Press
- Han, B. (2019): *A kiegész társadalma*. Budapest, Typotex
- Han, B. (2020): *Pszichopolitika. A neoliberalizmus és az új hatalomtechnika*. Budapest, Typotex
- Helbing, D. et al. (2019): Will Democracy Survive Big Data and Artificial Intelligence? In: Helbing, D. (ed): *Towards Digital Enlightenment. Essays on the Dark and Light Sides of the Digital Revolution*. Springer, Cham, 73–98.
- Hui, Y. (2015): Modulation after Control. *new formations: a journal of culture/theory/politics*, (84–85): 74–91. DOI: 10.398/NewF:84/85.04.2015
- Kiss B. (1994): Michael Foucault hatalomfelfogásáról. *Politikatudományi Szemle*, III/1. 43–70.
- Kiss B. (1995): Michel Foucault és a szimbolizáció. In: Kapitány Á. – Kapitány G. (szerk.): *Jelbeszéd az életünk: A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. Budapest, Osiris Kiadó, 289–300.
- Kiss V. (2018): *Ideológia, kritika, posztmarxizmus. A baloldal új korszaka felé*. Budapest, Napvilág Kiadó
- Land, N. (1995): Meat (or How to Kill Oedipus in Cyberspace). *Body and Society*. 1(3–4): 191–204.

KÖZELKÉP

- Land, N. (2011): Machinic Desire. In: Mackay, R. – Brassier, R. – Land, N. (eds.): *Fanged Noumena. Collected Writings 1987–2007*. London – New York, Urbanomic – Sequence Press, 319–344.
- Moldvay T. (2016): E mint Esemény. *Tiszatáj*. LXX/9., 46–60.
- Nyiri Sz. (2021): A panoptikon rizomatikus elemzése. Avagy a tekintet normalizáló hatásának deleuziánus olvasata. Kézirat.
- Ocskay Gy. (2003): A panoptikon totalitása. In: Loboczky J. (szerk.): *Filozófiai diskurzusok*. Eger, Líceum Kiadó, 288–295.
- Orwell, G. (2020): *1984*. Budapest, Helikon Kiadó
- Shores, C. (2021): *The Logic of Gilles Deleuze*. London – New York – Oxford – New Delhi – Sydney, Bloomsbury Academic
- Wiener, N. (1963): *Cybernetics: Or, Control and Communication in the Animal and the Machine*. Cambridge, MA, MIT Press
- Wiener, N. (1989): *The Human Use of Human Beings. Cybernetics and Society*. London, Free Association Books
- Williams, R. W. (2005): Politics and Self in the Age of Digital (Re)producibility. *Fast Capitalism*, vol. 1.1, 104–121. DOI: 10.32855/fcapital.200501.008
- Zsupos N. (2015): A géphatalom: A hatalom eseménye Gilles Deleuze (politika)filozófiájában. In: Bíró Gy. (szerk.): *Szakkollégiumi füzetek 2.: A Móra Ferenc Szakkollégium évkönyve*. Szeged, SZTE Móra Ferenc Szakkollégium, 61–72.
- Zuboff, S. (2019): *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York, Hachette